

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS PAVELDO METAMORFOZĖS XIX AMŽIAUS LIETUVOS LITERATŪROJE

Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos. LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, 424 p.

Brigitos Speičytės monografija, parengta daktaro disertacijos pagrindu, yra naujas požiūris į XIX amžiaus Lietuvos literatūrą ir kultūrą. Lygiagrečiai analizuodama lietuvių ir lenkų kalba parašytus kūrinius, autorė ieško bendrų Lietuvos XIX amžiaus kultūros plėtotės veiksnių bei vertybinių nuostatų, kartu stengdamasi atsekti senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) ir Abiejų Tautų Respublikos kultūros modifikacijas, naujas tos kultūros paveldo recepcijos formas. Tokia nuostata leidžia knygos autorei atsiriboti nuo ligšiolinio kanoninio XIX amžiaus literatūros tyrinėjimo modelio, pagal kurį būtent lietuvių kalba parašyti kūriniai laikomi esmine tautinės kultūros savitumo išraiška. Tokį XIX šimtmečio lietuvių literatūros vaizdą pateikia Juozapo Girdzijausko parengta *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius* (2001). Speičytė demonstruoja naują požiūrį į Lietuvos XIX amžiaus literatūrą, atveria naujas jos perskaitymo ir interpretavimo galimybes, kelia naujus klausimus, brėžia būsimų tyrinėjimų punktyrus.

Būtina pažymėti, jog monografija nėra mechaniskas disertacijos perspaudas: autorė daug ką permastė, kai ko atsisakė (pvz., „centro“ ir „kresų“, arba „paribio“ problemos), pakeitė kai kuriuos akcentus. Disertacija vadinosi „Poetinių kultūros formų kristalizacija XIX a. Lietuvoje“. Monografijoje išryškintas *LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje*, man regis, prasmingas ir svarbus.

Ta potėmė rodo, jog Speičytė peržengė tam tikrus senosios Lietuvos periodizacijos ir klasifikacijos stereotipus ir suformulavo esminius klausimus. Kur dingo (ar dingo?) XVI–XVIII amžių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūros paveldas XIX šimtmetyje? Kaip jis buvo imituojamas, reflektuojamas, modifikuojamas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje? Kaip į XIX amžiaus Lietuvos lietuvių literatūrą integruojasi iškilūs Lietuvos lenkų literatūros kūrėjai: Adomas Mickevičius, Juozapas Kraševskis, Julijus Slovackis ir kiti? Kaip žymiausi to šimtmečio lietuvių literatūros atstovai – Dionizas Poška, Simonas Stanevičius, Antanas Strazdas – priima, adaptuoja, modifikuoja LDK ir Antikos paveldą? Pagaliau ką jie patys kuria? Kiek jų kūryboje yra tam tikrų žanrų tradicijos, savo laiko problemų suvokimo, novatoriškų sprendimų?

Regis, pirmą sykį Lietuvos XIX amžiaus lietuviški ir lenkiški tekstai analizuojami kaip integrali visuma, o ne kaip atskirybės, kartu ryškinant žanrinius, idėjinius ir mentalinius skirtumus.

Ieškodama atsakymo į savo suformuluotus klausimus, Speičytė turėjo įveikti nemažai stereotipų, tarp jų – lietuvių literatūros periodizacijos ir klasifikacijos sampratą.

Beveik iki šių dienų buvo gajus įprotis skirstyti LDK literatūrą pagal kalbas: lietuvių, lenkų, kitakalbė lotyniškoji ir t. t., ignoruojant jų

tarpusavio ryšį ir sąveiką. Speičytė drąsiai peržengia šiuos kliuvinius konstatuodama: „Apibrėžiant tyrinėjimo objektą vadovautasi nuostata, kad XIX a. Lietuvos literatūra yra buvusios LDK, Abiejų Tautų Respublikos (ATR) federacinės partnerės, visuomenės kurta literatūra. Jai priklauso lietuvių, lenkų, lotynų, baltarusių, hebrajų, jidiš, rusų, karaimų kalba parašyti tekstai, dalyvavę tos visuomenės kultūrinėje komunikacijoje“ (p. 46).

Monografiją sudaro: pratarinė, įvadas ir trys pagrindiniai skyriai: 1. Riteriškasis etosas Lietuvoje: pilietinio tautiškumo tradicija. 2. Žemdirbiškasis etosas: Lietuvos Arkadija. 3. „Metamorfozės etosas“: romantinio epo variantai. Taip pat pateikiamos išvados, 24 puslapių santrauka anglų kalba ir literatūros sąrašas, kuriame – 248 šaltinių ir tyrinėjimų pozicijos.

Pratarinėje nurodomi veiksniai, lėmę knygos atsiradimą, prasidėję „nuo Maironio poezijos skaitymo ir pamažu stiprėjusio suvokimo, kad ji turėjo ne vieną šaltinį“ (p. 9).

Įvade aptariama lietuvių literatūros studijų padėtis, teorinės bei metodinės tyrinėjimo atmosferos ir Lietuvos kultūros poetikos galimybės.

Itin svarbus pastarasis skyrius, kuriame tikslinamos „kultūros“, „kresų“, „etoso“, „LDK civilizacijos“, „žanro“ sąvokos.

Skyriuje „Riteriškasis etosas Lietuvoje“ autorė akcentuoja „šlovės“ ir „garso“ paradigmos kaitą XIX amžiaus kultūrinėje ideologijoje. Čia remiamasi Simono Stanevičiaus ode „Šlovė Žemaičių“, Dionizo Poškos vertimu iš lenkų kalbos „Ant bažnyčios katedralnos Vilniuje, metuose 1801 pašventintos“, Adomo Jurgio Čartoriskio poema „Lenkų bardas“ (*Bard Polski*), Adomo Kazimiero Čartoriskio esė „Mintys apie lenkų raštus“ (*Myśli o pismach polskich*), taip pat Adomo Mickevičiaus poema „Gražina“ (*Grażyna*), kurioje autorė išvelgia, jog „simbolinė šlovės paradigma, grindusi ligtolinėje literatūroje ir

kultūroje bendruomeninę tapatybę, programiškai performuojama“ (p. 137). Čia labai svarbus tokių sąvokų kaip „giminė“, „gentis“, „tauta“, „tėvynė“, „valstybė“ aptarimas, naujos jų apibrėžtys; dvikalbio teksto situacijos vertinimas (D. Poškos vertimai); naujai įprasmino XIX amžiaus literatūros ryšio su Antika ryškinimas.

Pakitusį požiūrį į Antiką atskleidžia Dionizas Poška, P. Sokolo-Šachino eilėraščio „Ant bažnyčios katedralnos Vilniuje“ vertime į lietuvių kalbą pateikęs didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir pagoniškojo lietuvių tikėjimo paraleles su antikinių graikų ir romėnų istorija bei mitologija. Poška aiškina genetinį lietuvių ryšį su Antika, koreguoja mitinę, palemoninę lietuvių kilmės legendą, tvirtindamas, jog ne romėnai atvyko prie Baltijos krantų ir čia įtvirtino savo papročius, religiją, tam tikras bendrabūvio formas, o sugrįžėliai lietuviai, kitados kariaudami nusiėmę iki Romos, perėmę jos kultūrą, po ilgų klajonių parkeliavę į savo kraštą ir čia įdiegę romėniškosios civilizacijos formas (p. 101). Poškai svarbu „pabrėžti, jog antikinė kultūra yra ne „atnešta“ kitų, o „atsinešta“ pačių lietuvių. Kilmės iš romėnų legenda, XVI–XVII amžiuje išreiškusi Lietuvos tautinį ir politinį savitumą ir atskirumą nuo slaviškųjų valstybių, Poškos interpretacijoje tampa lietuvių ir žemaičių etninio ir politinio bendrumo pamatu.

Norėdamas pagrįsti tiesioginį lietuvių literatūrinės tradicijos ryšį su Antika, Poška pasiremia žymiausio lotyniškai rašiusio LDK poeto Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus autoritetu. Knygos autorė rašo: „Sarbievijų Poška pristatė ir kaip lietuviško hegzometro kūrėją (t. y. antikos etalono įgyvendintoją lietuvių literatūroje), ir kaip lietuvių senovinės, senameldiškos kultūros (pvz., jos astrologijos) žinovą“ (p. 102). Speičytės pastaba, jog „Amžiaus pradžioje Poška dar nieko nežinojo apie Kristijoną Donelaitį“ (p. 102, 56 išnaša), iš esmės nieko nekeičia.

Grindžiant savąją lietuvių kultūros ryšio su Antika koncepciją, Sarbievijus Poškai yra kur kas artimesnis ir vertingesnis nei Donelaitis, „svetimos valstybės ir kitos pilietinės tradicijos atstovas“ (ten pat). O universitetinį išsilavinimą turintis ir E. G. Grodeko klasikinės filologijos seminarą lankęs Stanevičius būrų dainių Donekaitį iškelia aukščiau už „krikščioniškąjį Horacijų“ Sarbievijų, kartu pasisakydamas už lietuviškosios raštų tradicijos aktualinimą. Taigi Speičytės knygoje ryškinami nauji, lig šiol nepastebėti lietuvių literatūros poetinių kultūros formų pokyčiai ir jų motyvacija.

Antrajame knygos skyriuje „Žemdirbiškasis etosas: Lietuvos Arkadija“ autorė apsisotoja prie idilės žanro ir jo ryškiausių kūrėjų: Antano Strazdo, Antano Klemento, Antano Savickio kūrybos. Čia vėl matome, kaip kinta antikinė bukolikos žanro tradicija, kokių naujų bruožų įgauna „idilė“ (lenk. „sielanka“), kaip formuojasi žemdirbiškoji bajorų kultūra, lenkų mokslininko Januszio Tazbiro įvardyta „kaimiška Arkadija“ (p. 153). Skirtingai nuo situacijos, aprašytos Horacijaus 2 epodėje „Laimingas tas, kuris toli nuo viešumos“ (*Beatus ille, qui procul negotiis*), kurioje akcentuojamas „bėgimas iš miesto“, tam tikrų pareigų (*negotia*), rūpesčių, skolų (*solutus faenore*) atsižadėjimas, XIX amžiaus lietuvių literatūroje „piliečio pasitraukimą iš viešumos į kaimiškos rezidencijos nuošalę, namų prieglobstį vis intensyviau siekiama paaiškinti ne kaip pilietinių pareigų ignoravimo aktą, o, priešingai, kaip pilietinio sąmoningumo žingsnį, grįžimą prie visuomenės ir tautos egzistencijos pagrindų – žemės“ (p. 160).

Itin svarbus, man regis, yra „parkų“ ir „sodų“ sąvokų įtvirtinimas, išvelgiant jose kultūrinės, estetiškos, filosofinės konotacijas, tam tikrą *modus vivendi* ir bajoriškosios kultūros raišką. Tai nauja tema lietuvių literatūros ir kultūros istorijoje, probėgom paminėta, bet išsamiai

neaparta ir neįsisąmoninta. Speičytė remiasi Viktorijos Daujotytės teiginiu: „sodyba, panašiai kaip senovės graikų polis, vis labiau tampa lietuvių pasaulio ašimi“ (p. 203). Tai dar viena kultūros atvarta, liudijanti mūsų bendrumą su Vakarų Europos civilizacija, antikinių kultūros formų adaptacijos raiška.

Trečiajame skyriuje „Metamorfozės etosas: romantinio epo variantai“ knygos autorė ryškina „tapatybės lūžio“, tam tikrų intelektualinių ir kultūrinių pokyčių situaciją XIX amžiuje. Pagrindinis dėmesys skiriamas Adomo Mickevičiaus poemoms „Konradas Valenrodas“ ir „Ponas Tadas“, taip pat Juozapo Ignoto Kraševskio epinei trilogijai „Anafielas“. Šiame „naujosios tapatybės“ raiškos kontekste įdomiai gretinamas A. Mickevičiaus „Ponas Tadas“, Šatrijos Raganos „Sename dvare“ ir Antano Baranauko „Anykščių šilelis“; į jį žvelgiama per „grožio fenomenologijos“ prizmę.

Pradėjusi nuo Maironio, kaip šios knygos inspiracijos šaltinio, Speičytė baigia knygą vėl grįždama prie Maironio ir reziumuodama: „Lietuvos kultūros metamorfozės linkmes ryškiausiai atskleidžia Maironio poezija, nuosekliai linkusi apibendrinti daugiasluoksnį Lietuvos kultūros palikimą, atrinkti jo elementus, sublimuoti jį modernios lietuvių kultūros tradicijoje“ (p. 356).

Taigi Speičytė naujai permąsto daugelį ligšiolinių sąvokų, sampratų, apibrėžimų, praplečia XIX amžiaus literatūros tyrinėjimų lauką, pagilina jos sampratą, konceptualiai brėžia būsimų tyrinėjimų gaires. „Poetinės kultūros formos. LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje“ yra reikšminga knyga, neabejotinai turėsianti įtakos senosios Lietuvos literatūros tyrinėjimams, jos žanrinės ir mentalinės raiškos formų vertinimams.

Eugenija Ulčinaitė